

Rak kot telesna ilustracija duševnega stanja: o *Marsu* Fritza Zorna

Vesna Kondrič Horvat

Univerza v Mariboru, Filozofska fakulteta, Oddelek za germanistiko, Koroška cesta 160, 2000
Maribor

<https://orcid.org/0000-0001-6165-1235>

vesna.kondric@um.si

Razprava analizira delo švicarskega avtorja Fritza Zorna Mars, kultno knjigo sedemdesetih let, v kateri pripovedovalec, mlad učitelj iz bogate meščanske družine, le-to in švicarsko družbo obtožuje za to, da je po dolgotrajni depresiji zbolel za rakom (za katerim je umrl, še preden je knjiga izšla). V objavo je rokopis priporočal – in zanj napisal obsežen predgovor – takrat že renomirani pisatelj Adolf Muschg, ki je samega sebe označil za hipohondra in veliko pisal o psihosomatskih boleznih, za katerimi boleha sodobni človek, saj svojih stisk ne zmore izraziti drugače. Tudi Fritz Zorn svojo bolezen označi kot psihosomatsko. Toda že Muschg pravi, da je bolezen le motivacija za ustvarjanje, cilj pisanja je zanj vedno estetska ambicija, vendar pa brez bolezni morda ne bi pisal. Isto ugotavlja tudi za avtorja knjige Mars, ki jo je treba brati tudi kot literarno delo in ne le kot kritiko. Analiza pokaže, kako Zorn v izrazito avtobiografsko obarvanem zapisu oriše razvoj svoje psihosomatske bolezni. Na koncu samega sebe označi kot »božji karcinom«, do koder so ga pripeljali na videz srečno otroštvo, mladost in prva službena leta. Celotno knjigo lahko razumemo kot vojno napoved zlagani meščanski družbi, katere žrtev so bili tudi Zornovi »ubogi straši«, kot jim pravi sam.

Ključne besede: švicarska književnost / avtobiografska literatura / Zorn, Fritz: *Mars* / Muschg, Adolf / bolezen / družbena pogojenost / rak

Mlad sem, bogat in izobražen – pa nesrečen, nevrotičen in sam. Izviram iz ene najboljših družin z desnega brega Züriškega jezera, ki mu pravijo tudi Zlati breg. Vzgojili so me meščansko in vse življenje sem bil priden. Moja družina je dokaj izrojena; verjetno sem tudi dedno precej obremenjen in prizadet od okolja. Seveda imam tudi raka, kar pravzaprav samoumevno izhaja iz povedanega. (Zorn 25)

To so uvodne besede dela z naslovom *Mars*, ki ga je Švicar Fritz Angst (po slovensko »strah«) pod psevdonimom Fritz Zorn (po slovensko

»jeza«) napisal med aprilom in julijem 1976 in pravzaprav so tudi povzetek celotne knjige, v kateri pripovedovalec, 32-letni učitelj, zapiše zgodbo svoje bolezni in se neizprosno ozira na svoje neizživeto življenje. Po na videz brezskrbnem otroštvu in brezskrbni mladosti je več let trpel zaradi depresije, zbolel za rakom oz. malignim limfomom, bolezen pa doživlja kot olajšanje in se sedaj počuti mnogo bolje. V prispevku bomo poskusili pokazati, kako je Fritz Zorn v obliki zgodbe opisal izbruh in potek svoje psihosomatske bolezni, saj za raka pravi, da pomeni »dvoje: to je telesna bolezen, od katere bom dokaj verjetno v bližnji prihodnosti umrl, ki pa jo mogoče lahko še premagam in preživim; po drugi strani je to duševna bolezen, o kateri lahko rečem samo hvala bogu, da je končno izbruhnila« (Zorn 25).¹

Mars – zgodba smrtonosne bolezni

Preden se posvetimo zapisu o bolezni, moramo pogledati v obsežni predgovor h knjigi. Tega je že ob izidu dela leta 1977 napisal renomirani pisatelj Adolf Muschg, ki samega sebe označuje za hipohondra in pravi, da si je večkrat izmišljeval bolezenska stanja. Leta 1981, torej po tem, ko je prebral *Marsa*, je objavil knjigo z naslovom *Literatur als Therapie?* (*Literatura kot terapija?*). V njej zavrne modno tezo o zdravilnem učinku pisanja ter branja in na vprašanje »Zakaj pišete?« odgovori: »Zakaj pa tega nikoli ne vprašate svojega vodovodarja?« (Muschg, *Literatur als Therapie?* 13) Bolezen priznava le kot motivacijo za ustvarjanje. Cilj pisanja je zanj namreč vedno estetska ambicija, vendar pa brez bolezni morda ne bi pisal. Večina bolezni je po njegovem mnenju psihosomatskih, saj posameznik svoje stiske ne more izraziti drugače. Prav v tem lahko vidimo Muschgovo razumevanje Zornovega *Marsa*, ki psihosomatsko bolezen označi takole:

Med psihosomatsko verziranimi medicinci ni treba omenjati, da večina pacientov, ki pride v ordinacijo, boleha za tako imenovano civilizacijsko boleznijo in nima nobene enoznačne bolezenske slike, ne da bi zaradi tega bili namišljeni bolniki. Tudi pacientu je do tega, da zdravniku ponudi omejeno diagnozo. Ne more si privoščiti, da bi trpel zaradi tekmovalne družbe ali da bi tožil zaradi stresa. Torej raje trpi zaradi želodca in toži zaradi ledvic. (v Dierks 278–279)²

¹ Prispevek je nastal v okviru programske skupine Medkulturne literarnovedne študije P6-0265, ki jo sofinancira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije.

² Vsi prevodi iz nemščine, če ni označeno drugače, so delo avtorice razprave.

V knjigi *Literatur als Therapie?* nosi eno poglavje naslov »Mars«. V njem avtor opisuje, zakaj je za *Marsa*, ki je medtem (1981) v Nemčiji postal zaščitni znak neke generacije, napisal spremno besedo. Kot pravi, se je na ta način poskušal izogniti tisti bolezni, ki je v njegovih življenjskih strahovih odigrala ključno vlogo. Zato o raku govori kot o splošni diagnozi, kot o kulturni teoriji ali civilizacijski kritiki:

Seveda še danes verjamem, da je ta interpretacija, ki ni ne moja ne Zornova pogruntavščina, zelo verjetna. Rak kot nadomestna rast celic (njihova »norost« po Wilhelmu Reichu), če oseba skrivaj obupa nad lastno rastjo; padec imunosti organizma in njegovo samouničenje, v razvoj katere je ta organizem skrivoma sam privolil – ta organski ekvivalent depresije ima grozno evidenco. Človek zlahka verjame – sam verjamem, da je rak protestantska bolezen, smrtna obsodba ponotranjenega nad-jaza individuumu, ki je okamenel pod nečloveškimi zapovedmi in je zaradi lastne nezadostnosti ohromel. (Muschg, *Literatur als Therapie?* 69)³

Iz samega predgovora k *Marsu* se da razbrati, da je Muschg Fritz Zorn, ki je »z zgodbo svoje bolezni« (Zorn 25) pravzaprav zapisal kritiko švicarske meščanske družbe, doživljal kot svojega dvojnika – tudi sam je odraščal na züriški Zlati obali, hodil v iste šole in učil na gimnaziji v Zürichu.

Po Muschgovem predgovoru sledi besedilo, ki je razdeljeno na tri poglavja: »PRVI DEL: Mars v eksilu«, »DRUGI DEL: Ultima necat« ter »TRETJI DEL: Vitez, smrt in hudič«. Zorn izčrpno opisuje spomine na svoje otroštvo in mladost, ki jim pravi »žaloigra«:

Vsebinsko te žaloige sem prikazal že v spominih: nevrotični sin nevrotičnega očeta in nevrotične matere sem; moja družina je zame utelešenje vsega tistega, kar preziram, in vendar sem kot član te družine nujno tudi sam nevrotik; skušam se izkupati iz svoje preteklosti, a moja preteklost v konkretni pojavi obliki raka me bo požrla, preden se mi bo uspelo osvoboditi iz njenih kremp-ljev. (Zorn 161)

Fritz Zorn skozi celotno besedilo ugotavlja, da je rak le posledica njegovega zavoženega življenja, ki je bilo le na videz harmonično in nenehno govori o svoji psihosomatski bolezni. O njej piše na več mestih in tu in

³ Tudi Zorn sam omenja Reicha: »Wilhelm Reich načeloma razlikuje samo dvoje: nenasladno krčenje življenja in nasladno sproščanje življenja, in sicer ne glede na to, ali gre za enoceličarja ali za človeka« (Zorn 145). Ali: »Tudi na tem mestu se lahko strinjam z Wilhelmom Reichom, ki pravi, da življenje sploh ne potrebuje smisla in da zadostuje, če življenje deluje.« (Zorn 180)

tam mu uspe odličen povzetek, kot na primer na mestu, kjer opisuje svoje astrološko znamenje in pravi: »Rojen sem – seveda – v znamenju ovna [Zorn se je rodil 10. aprila 1944], v katerem je treba videti dejansko Marsovo znamenje.« (150) Tudi v tem vidi razlog za svoje nesrečno življenje in za svojo bolezen:

Ljudje, rojeni v znaku ovna s planetarnim vladarjem Marsom so po naravi skrajno agresivni in ustvarjalni (pri čemer besedi »agresiven« seveda ne pripisujem pomenov »sovražen«, »prepirljiv«, »zloben«, kot se dostikrat pomotoma dela, ampak splošnejši pomen »sposoben in voljan spopasti se z vsem«) in ne potrebujejo drugega kot predmet napada, da se lahko udejstvujejo in potrjujejo. Če človeku Marsa manjkata ta zunanji cilj in ta upor, potem se njegova naravna agresivnost obrne navznoter in se sama uniči. (151)

Knjigo je Fritz Zorn pričel pisati v Zürichu aprila 1976 – ko je že imel postavljeno diagnozo rak, ki se je razraščal po celem telesu – končal pa julija 1976 v Ticinu, kamor se je zatekel k prijatelju in je že vedel, da je njegov rak pravzaprav maligni limfom. Rokopis je poslal založniku in želel nujno objavo, knjigotržec pa je za mnenje prosil takrat že uveljavljenega pisatelja Adolfa Muschga. Ta je založniku svetoval, da naj knjigo vsekakor objavi, zanj napisal tudi predgovor, Fritz Angst je še izvedel, da bo knjiga izšla, a njene objave leta 1977 ni več dočakal, saj je novembra 1976 umrl. Knjiga je postala kultno branje sedemdesetih let, ko je še več švicarskih pisateljev pisalo o svoji bolezni kot simptomu bolne družbe, za svojo pa je knjigo v osemdesetih vzela tudi züriška mladina, ki je protestirala proti okoreli konservativni družbi in ji je prav prišel Zornov neusmiljen in radikalen obračun s to od življenja odtujeno meščansko družbo.

Ria Enders je delo leta 1991 priredila za gledališče (Enders), že leta 1983 so ga priredili kot opero in leta 1987 sta dva francoska striparja, po tem ko sta obiskala vsa prizorišča, o katerih piše Zorn, naredila strip z naslovom *ANGST und ZORN. 10 Jahre danach* (*STRAH in JEZA. 10 let pozneje*; glej Basler in Baumgärtner), v publikaciji pa objavila tudi nekaj spominov Zornovih sodobnikov. Knjiga je spodbudila tudi diskusijo o psihosomatski bolezni in to nas v kontekstu tega spisa pravzaprav najbolj zanima.

Rak kot psihosomatska bolezen

Fritz Zorn ugotavlja: »Nihče nima rad raka, tudi jaz ne. Ne morem pa mu pripisovati več pomena, kot mu gre. Niti rak niti dejstvo, da zdaj za to boleznijo umiram, zame nista najpomembnejša. Rak je samo telesna ilustracija mojega duševnega stanja.« (Zorn 156) Kaj pravzaprav je psihosomatska bolezen in zakaj Zorn svojega raka sam označi kot takega? Specialistka družinske medicine, Mojca Miholič, opiše psihosomatske bolezni kot nekaj,

s čimer se nenehno, hote ali nehote, srečujemo in nam bolj ali manj greni lepe trenutke. Beseda je sestavljena iz dveh grških besed: *psyche* (kar pomeni misel, razum, duša) ter *soma* (kar pomeni telo). Torej psihosomatska bolezen zaobjema tako naše misli kot tudi telo. Številne telesne bolezni se namreč poslabšajo zaradi hkratnih človekovih čustvenih težav, prevelike izpostavljenosti stresu ter psihičnih bolezni (tesnobe, depresije ...) ali obratno. Človekovo sicer mentalno dobro počutje zamaja telesna bolezen. (Miholič)

O tem je napisano že veliko člankov, zelo natančno pa potek psihosomatske bolezni na primer opišeta Giovanni A. Fava in Nicoletta Sonino (glej Fava in Sonino).

In prav to se je zgodilo pripovedovalcu. Tudi Fritz Zorn za svojo bolezen – raka, namreč ugotavlja, da je psihosomatska. Zanj je krivi svoje »uboge starše« – kot jih označuje ves čas pisanja – ki so mu sicer omogočili tako rekoč »srečno« otroštvo, a so pravzaprav žrtve izrojene švicarske družbe in ta je kriva za njegovo bolezen. Celotna knjiga, v kateri z veliko mero sarkazma ugotavlja, da je v življenju odpovedal, je namreč ena sama obtožba švicarske meščanske družbe, ki ga je vzgojila »k smrti« (Zorn 43; prim. Statius), saj pravi, da ni »odrasel v nesrečem, ampak v zlaganem svetu« (27).

Mojca Miholič o psihosomatski bolezni pravi še: »Seveda težko dokažemo vpliv (in moč) psihe pri posamezniku, pa vendar tudi številni bolniki sami pri sebi opažajo, da to drži. Mnogi bolniki povedo, da jim psihične težave povzročajo v določenem obdobju telesno bolečino. Pri številnih telesnih boleznih ugotavljamo, da vplivata na njihov razvoj ali na njihovo dolgotrajnost tudi stres in tesnoba.« (Miholič) Fritz Zorn pa jasno strne svoj problem: »Moja nesreča je v tem, da ne morem biti tisto, kar bi rad bil, v tem, da večji del mojega jaza sploh ni jaz sam, ampak nekaj meni tujega, kar je 'meni samemu' sovražno, kar celo grozi, da bo 'mene samega' požrlo in uničilo.« (Zorn 178) Diagnozo rak so mu postavili, ko je imel 30 let.

Avtobiografsko ozadje

Kot izhaja iz doslej povedanega, je *Mars* avtobiografski zapis (prim. Aichinger). Zorn mu pravi esej in je obširna razlaga, zakaj je zbolel za rakom. Že takoj na začetku izvemo, da so za to krivi njegovi »ubogi starši« in švicarska meščanska družba. Z »ubogi« seveda ne misli v finančno slabem stanju, saj je bila družina zelo premožna, ampak sta oče in mama bila žrtvi zlagane družbe, v kateri je vedno vse moralo biti perfektno – »Vodilni motiv mojega mladostnega sveta je gotovo harmonija« (Zorn 27) – in si zato niso mogli privoščiti biti ranljivi, uklanjali so se imperativom meščanske družbe. Proti koncu knjige Zorn obtoži tudi boga, ki dopušča, da se take stvari dogajajo. Knjigo, ki – kot smo ugotovili že zgoraj – v naslovu nima po naključju imena boga vojne, zato lahko beremo tudi kot vojno napoved zlagani družbi in s temi besedami se knjiga tudi konča: »Razglašam vojno stanje. Napovedujem totalno vojno.« (212)

Zorn sicer pravi, da bo povedal svojo čisto privatno zgodbo, a je hkrati prepričan, da je ta zelo reprezentativna in celo politična, da je »verjetno parabola, reprezentativna in splošna« (44), saj je večina mladine iz bogatih meščanskih družin doživljala podobno zlagano vzgojo. Kljub temu potem proti koncu knjige še enkrat pravi: »Vsak mora reševati svojo težavo, jaz ne izgubljene noge drugega človeka in tisti drugi ne moje nevroze. Zato tudi ne morem povedati svoje zgodbe kot ponazorilo za tisoč drugih, kajti vsak je sam s svojo žalostjo in svojo samoto; vsak ima svojo zgodbo.« (159)

In kakšna je njegova zgodba? Odraščal je v eni najbogatejših švicarskih družin in nikoli ni čutil pomanjkanja, nikoli mu ni bilo treba za nič skrbeti. Družina se je imela za nekaj boljšega, »'višjega'« (30) in se je vedno izogibala problemom in konfliktom, vse je moralo vedno biti harmonično, vsi so morali vedno biti istega mnenja, zato se Fritz tudi ni naučil soočati s problemi in konflikti. Tudi ljubiti se ni naučil – svojo bolezen na nekem mestu zato metaforično imenuje »'neizjokane solze'« (127) oz. govori o »'požrtih solzah'« (139), v katerih se je izrazil rak. Pravi, da se je naučil biti »grozno priden in moral sem biti še dosti bolj grozno dolgočasen« (57). Nikoli ni preklinjal, vedno je zardeval, poslušal je samo »dobro«, torej klasično glasbo, bral »dobre« knjige mrtvih pisateljev (Goetheja), Brecht ni bil v redu, ker je bil še živ, prav tako ne Picasso. Tudi *jazz*, ki ga je poslušal njegov tri leta mlajši brat, je bil slab. Dolgo je bil prepričan, da je imel srečno otroštvo, in šele ko je zbolel, je ugotovil, da njegovo otroštvo le ni bilo tako srečno, da je bil »vzgojen k smrti« (43) in da pravzaprav sploh nikoli ni resnično živel – nikoli se ni

zaljubljen, ni imel prijateljev, ni imel dekleta. Že v srednji šoli v Zürichu je bil priden, neopazen učenec, ki je odpovedal le pri športni vzgoji. Na svoje sošolce je hotel napraviti vtis s poznavanjem umetnosti, a se je na koncu izkazalo, da so ga prekašali v vsem, da so se bolje kot on spoznali na denar, o katerem se pri njih doma ni govorilo, ker so ga preprosto imeli in imeli so dekleta, s katerimi on ni znal navezati stika. Študiral je germanistiko in romanistiko in študij zaključil z doktoratom. Toda tudi študij mu ni prinesel zadovoljstva, iz germanistike je presedlal na romanistiko, a večino časa preživel ob kavi z bežnimi znanci in ugotavljal, da mu pravzaprav ne gre slabo, a mu je vseeno šlo vedno slabše. »Zveni kot paradoks, pa ni: kolikor bolje ko mi je šlo, toliko slabše mi je šlo.« (107) K psihiatru ni šel, ker se mu je zdelo, da je vse v redu. Začel se je ukvarjati celo s športom in doživel uspeh z gledališkimi deli, doma prirejal zabave, a v ljubezni še vedno ni imel nobenih izkušenj in mučile so ga nerazložljive kronične depresije. Ko se je proti koncu študija preselil v stanovanjsko skupnost, je šele odkril lasten okus. A v tem času je razvil tudi melanholijo in pričel brati žalostinke portugalskih pesnikov ter tožiti o smrti in osamljenosti. Oblačil se je samo v črno in trpel zaradi nespečnosti. Ko mu je umrl oče in mu zapustil veliko premoženje, se je zdelo, da bi njegovo življenje lahko bilo še brezskrbnejše, a sam je bil nenehno v depresiji in je cele ure na papir zapisoval besedi »*tristeza* ali *soledad*« (121, 126), ki pomenita žalost ali samota. Imel je vizije, ki so se vrtele okrog smrti in žalosti. Te sanje je razumel kot klice na pomoč svoje duše. Le krajši čas je poučeval na gimnaziji, a delo opustil, ko je zbolel, kar je, kot smo že večkrat omenili, razumel kot logično posledico takega zgrešenega oz. zavoženega življenja v švicarski meščanski družbi.

Kritika švicarske družbe

Da bi razumeli Zornovo situacijo, se moramo ozreti v Švico v sedemdesetih letih 20. stoletja. V Švici ni bilo vojne, dežela je tudi po vojni prosperirala. Potem pa je v deželo zašla hipijevska kultura. Protestantski Zürich je bil zelo strog, zato je mladina začela protestirati proti okoreli, konservativni družbi, saj se je počutila kot v zlati kletki. Znani so bili slogani kot je »Freier Blick aufs Mittelmeer – Sprengt die Alpen!« (»Potrebujemo prosto pot v Sredozemlje – podrite Alpe!«)

V tem času je bilo kar nekaj pisateljev in pisateljic, ki so preko svojega privatnega bolezenskega stanja pisali o bolni družbi in v svoji bolezni videli simptom časa. Zdi se, da sta motiva bolezni in smrti močno ustrezala duhu tistega časa. Maja Beutler je v knjigi *Fuss fassen* leta 1980

po prebolelem raku čeljusti pisala o tem, kako je bolezen vplivala na njeno zasebno in poklicno življenje, Erica Pedretti je odnos med pacientom in zdravnikom tematizirala v romanu *Valerie oder Das unerzogene Auge* (1986), ki ji je leta 1984 prinesel nagrado Ingeborg Bachman (prim. Kondrič Horvat, »Življenje«), Claudia Storz je v knjigi *Jessica mit Konstruktionsfehlern* (1977) razgaljala odnos »brezobzirno zdravih« do njene Kronove bolezni. Najbolj večplastno pa se je problema lotil Hermann Burger v knjigi *Die Künstliche Mutter*. Njegovega junaka, Wolframa Schölkopfa, privatnega docenta za novejšo nemško književnost s problematičnim odnosom do matere, so označili za fiktivno bratsko figuro avtobiografskega jaza v Zornovem *Marsu* (prim. Zürcher). Ko je Ria Enders leta 1991 režirala adaptacijo *Marsa* v züriškem gledališču Schauspielhaus, je v programski knjižici objavila še nekaj podobnih kritik švicarske družbe: Robert Walser se je te lotil že leta 1917 v zgodbi »Basta«, Walter Vogt je v zgodbi »Nichts gegen Zürich« (»Nič nimam proti Zürichu«) iz leta 1991 prav tako vzel pod lupo okorelo konservativno züriško družbo (prim. Enders).

Posebej pa med kritiki švicarske povojne meščanske družbe gotovo izstopa Fritz Zorn. Njegov zapis je spodbudil marsikatero razmišljanje. Leta 1986 je članek o *Marsu* z naslovom »Der letzte Lebensabschnitt eines krebsskranken Lehrers« (»Zadnje življenjsko obdobje učitelja, ki je zbolel za rakom«) napisal znameniti psihiater in psihoanalitik Fritz Meerwein, ki je bil odločen za razširjanje psihoanalize v Zürichu. Meerweina so zanimali predvsem psihosomatika in z rakom povezani psihični problemi. Bil je pobudnik medicinsko-psihološke pomoči na oddelku za onkologijo univerzitetne bolnice v Zürichu in velja za pionirja psihoonkologije. O *Marsu* je zapisal: »Ta jezikovno izjemno izpiljena pretresljiva knjiga, ki želi na mestih imeti značaj socialnokritične polemike, pomeni izziv vsem, ki jih je prizadel fenomen rak v njegovih individualnih in psihosocialnih povezavah in tistim, ki so bolezn, vsaj zaenkrat, ušli, pa so se pripravljene neprikrito in brez notranjega odpora soočiti z ostrimi reakcijami nekoga, ki ga je ta bolezen prehitela.« (Meerwein 7)

Fritz Zorn kot božji karcinom

Meerwein v svojem prispevku knjigo *Mars* natančno analizira in ugotavlja, da Fritz Zorn svojo bolezen, ki je vodila v zgodnjo smrt, vidi kot logično posledico zavoženega življenja v določenem svetu tako imenovane Zlate obale spodnjega dela Züriškega jezera, kjer je živel v določenih

socialnih in svetovnonazorskih razmerah, torej s konservativnimi načeli, s točno določenimi konservativnimi starši. In točno ta posledica mu nenazadnje dovoljuje, da se najde v formulaciji »Božji karcinom sem« (Zorn 206). Ta formulacija mu daje tisto poslanstvo, za katerega ga je oropalo življenje. Meerwein zapiše še, da je Zorn zelo impresivno upodobil odtujeno življenje, katerega je angleški psihoanalitik Donald Woods Winnicott opisal s pojmom »falsches Selbst« (»zlagani jaz«). Pediater in psihoanalitik Winnicott je razmišljal o ideji, da ljudje lahko razvijejo zlagan jaz, da bi tako zaščitili svoj ranljivi notranji jaz. Winnicott pravi, da se to lahko zgodi že v zgodnji mladosti, ne da bi se posameznik tega sploh zavedal (prim. Winnicott). Meerwein pa meni: »'Zlagan' tukaj ne pomeni moralno zlagan, ampak zlagan v smislu, da ni pravi jaz, jaz, ki ne sodi k določeni osebi, ki je torej odtujen in zato ne živi pravega življenja. Zlagan je tak 'jaz', ker ne more spoznati, da ne živi samega sebe, ampak se izgublja v zahtevah zunanjega sveta, ki jim popolnoma podleže in od katerih se ne zna ločiti kot subjekt in zaradi pritiska več ne more živeti.« (Meerwein 7 isl.)

Tega se je Fritz Zorn zavedel šele z izbruhom bolezni, čeprav je že prej trpel zaradi depresij. Posledica takega razvoja so osamljenost, o kateri Zorn nenehno govori in notranja osamitev, ki jo posameznik dojema kot latentni občutek nemoči in brezupa. Fritz Zorn prijatelj, učitelj in učencev skorajda ne omenja, ker so bili pri njegovih ugotovitvah povsem nerelevantni. Toliko bolj relevantni pa so bili starši, ki jih vidi kot predstavnike zahtev, ki mu jih je postavljala družba.

Starši kot predstavniki zlagane meščanske družbe

Na nešteti mestih Fritz Zorn govori o svojih starših in povzame: »Bila sta malo bolj meščanska, malo bolj zavrta, malo bolj sovražno nastrojena do življenja, malo bolj sovražno nastrojena do seksa, malo bolj čednostna, malo bolj *comme il faut*, malo bolj švicarska kot njuni sosede, ki so tudi bili takšni – in ravno ta 'majčkeno bolj' me zdaj ubija.« (Zorn 187)

Zornovi starši so se trudili biti dobri predstavniki družbe. Na obiske raje niso hodili, ker bi tam morali biti hvaležni, zato so goste raje povabili domov, seveda predvsem goste, ki so jih cenili – doktorje, direktorje. Razen tega so poznali tudi take, ki so se jim posmehovali. To so bili namreč ljudje, ki so v nasprotju z njimi v življenju nekaj počeli, imeli svoje mnenje in s tem seveda tvegali tudi kak spodrselj, s čimer so se včasih osmešili in tako poskrbeli za zabavo, ki je Zornovi drugim in tudi sebi niso privoščili, hkrati pa so te ljudi prezirali. Staršem se je

cerkev zdela nekaj dobrega, čeprav sami niso bili verni, leva politika je bila zanje slaba, desna dobra in v duhu strogega protestantizma o spolnosti niso govorili in ker Fritz ni imel prijateljev, je bil tudi tukaj neizobražen in tako kot se je držal vseh pravil, je tudi v spolnosti upošteval tabuje, razvil zelo purističen odnos do nasprotnega spola in se bal deklet. Čeprav se mu je zdelo, da nikoli ni imel problemov, je na koncu gimnazijskega časa spoznal, kako drugačen je od sošolcev in padel v depresijo. Tega seveda navzven ni pokazal. Trudil se je biti dober študent, a s svojim poznavanjem književnosti na univerzi ni bil več nič posebnega. Še vedno ni imel dekleta in zdelo se mu je, da je odpovedal, a še vedno ni spredel, da za to ni krivo zgolj slabo vreme. Ker je svoje prave težave poskušal potlačiti, se je iz tega razvila nevroza. Straši so ga poslali na neuspešno psihoterapijo. Fritz je kaj kmalu ugotovil, da so bili tudi njegovi straši samo žrtve sistema, zato o njih nikoli ne govori drugače kot o svojih »ubogih starših«. Na nekem mestu pravi: »Tako kot moje telo prerašča tujek rak (pri čemer je tudi ta tujek iz celic mojega lastnega telesa, ki na začetku niso bile maligne), tako mojo dušo prerašča tujek 'starši', ki enako kot rak nima drugega cilja kot uničenje drugega organizma.« (Zorn 168)

Meerwein Zornove jeze nad starši ne razume kot sovraštvo in zlobo človeka v obličju smrti. Pri Zornu gre za

obtožbo razočaranega nad predstavniki tistih funkcij, ki bi mu edine omogočale, da bi razvil svoj »pravi jaz« in se tako ozdravil. Znanost bi to najbrž imenovala »narcističen bes«. Ta bes ni uničujoč, ker je uperjen proti osovraženim in zaničevanim osebam, ampak je namenjen tistim, nenazadnje ljubljnim »objektom«, ki jim ni uspelo, da bi »subjekt« prepustili tistemu področju, na katerem bi lahko obstajal, ne da bi se pri tem zlil z »objektom«, a tudi da ga ne bi uničil. Ta bes bi se lahko izničil le v simbolizaciji, ki jo Zorn v zadnjem poglavju z naslovom »Vitez, smrt in hudič« sicer sluti, a je ne more popolnoma uresničiti. Kot da bi hotel pomiriti lastne vizije, piše o tem, kako bi svojo mater porinil po stopnicah v klet. (Meerwein 8)

Zorn pogleda na problem tudi širše in pravi, da ni bilo prav, da so obglavili Mario Antoinetto, ker ni bila kriva za trpljenje francoskega ljudstva, po drugi strani pa je bilo prav, saj je bila ne glede na individualno osebnost simbolna figura za njihovo mizerijo (nesrečo). Zase pravi: »Grozi mi smrt in v tem trenutku me ubijajo. Pokončujejo me ali so me že pokončali, a ne vem še, kdo je to naredil. Moja straša sta me ubila, in vendar me nista ubila *moja starša*. To sta naredila in vendarle tega nista naredila, predvsem pa nista vedela, da sta to naredila.« (Zorn 184) Proti koncu knjige Zorn sluti smrt in ugotavlja, da je vojna izgubljena, a da

je priznani poraz boljši od nepriznanega: »Ni šlo, tu je poraz, vojna je izgubljena. Vojna proti komu pravzaprav? Kdo so torej moji sovražniki? Težko je reči, čeprav je na voljo morje besed: moji straši, moja družina, okolje, v katerem sem odrasel, meščanska družba, Švica, sistem.« (166) Čeprav je odraščal v najboljšem izmed možnih svetov, ni spregledal, da je bilo vse zlagano. Simptomatično Zorn navaja, da je mati iz ljubega miru, da se ji ne bi bilo treba prepirati z možem, bila celo »zagrizena nasprotnica volilne pravice žensk« (36), sam pa se nikoli ni spraševal, zakaj mu je vseh le klasika in zakaj njegov brat posluša *jazz*.

Fritz Zorn o svoji psihoterapiji v knjigi ne želi govoriti (prim. Zorn 131), Meerwein pa meni: »Nedvomno je ta psihoterapija pri 'pacientu' ozavestila deficit na področju njegovega 'pravega jaza'. Omogočila mu je, da je notranje trpljenje, ki ga sprva ni razumel, prepoznal kot 'zlo' in ga v aktu duševne odtujenosti zaznal tudi v zunanjem svetu, pri 'meščanih', pri 'Zürichčanih', celo v 'Švicarski kreditni banki' Slednjo si v svojih fantazijah želi razstreliti« (Meerwein 8), ker je v njej naložena njegova dediščina, ki pa jo, kako pradoksalno, potrebuje za zdravljenje.

Sklep ali nevroza kot povzročitelj telesne bolezni

Prvi del knjige Zorn zaključí z besedam: »In tako lahko preidem k morali te zgodbe: bolje rak kot harmonija. Ali po špansko: *Viva la muerte!*« (Zorn 152) Poanta celotne knjige je Zornovo prepričanje, da je njegova bolezen posledica njegove nevroze, kar tudi argumentirano predstavi in pravi: »Moja nesreča je v tem, da ne morem biti tisto, kar bi rad bil, v tem, da večji del mojega jaza sploh ni jaz sam, ampak nekaj meni tujega, kar je 'meni samemu' sovražno, kar celo grozi, da bo 'mene samega' požrlo in uničilo.« (178) To pa se prekriva tudi z izsledki takratne in današnje medicine. Meerwein pravi:

Seveda pa ne trdimo, da so lahko rakava obolenja »psihogenega« izvora tako kot na primer histerična obolenja. Toda to, da kroničen brezup in kronična nemoč lahko povzročata motnje v razvoju osebnosti in težke duševne izgube in vplivata na mnoge bolezni, tudi na raka, je znanstveno dokazano. Dokazano je tudi dejstvo, da ima rak pri dobrem duševnem stanju bolnika boljši potek, kot če je ta v duševno slabem stanju. (Meerwein 9)

V tem smislu je bil *Mars* torej zelo natančna analiza takega stanja, natančna analiza poteka neke psihosomatske bolezni, ki se je končala s smrtjo pripovedovalca lastne zgodbe. In čeprav so nekateri kritiki tožili nad pretiranim ponavljanjem obtožb, ki na mestih izzvenijo kot puhlice,

je Adolf Muschg, ki je v delu videl tudi pomanjkljivosti, le-temu priznal literarno vrednost in na vprašanje, ali je to še literatura, odgovoril:

Gotovo, *Mars* je literatura, kolikor je pišoči izobražen človek, ki mu jezik zelo dobro služi – in tudi človek, ki ne prezre poante, kadar se mu ponudi ... po prodornem duhu prepoznamo latinsko vzgojo učenega romanista, ki mu je jasnost prva zapoved. Knjiga je še enkrat »literatura« v smislu kočljive plemenitosti, v kateri se bližina giljotine družijo z briljantnostjo aleksandrinca, kot v pesmih Andreja Cheniera, ali dovtip z obupom kot v Dantonovi smrti, ali sijajna preračunljivost z notranjim hiranjem, kot v vseh Schillerjevih dramah ... Moralisti kratke sape ob tem lahko kaj izvejo o izvoru retorike iz duha poguma. (Muschg, »Zgodba« 11)

LITERATURA

- Aichinger, Ingrid. »Selbstbiographie«. *Reallexikon der deutschen Literaturgeschichte*, de Gruyter, 1958, str. 801–819.
- Basler, David, in Walter Baumgärtner, ur. *Angst und Zorn. 'Mars' – zehn Jahre danach*. Strapazin, 1986.
- Beutler, Maja. *Fuss fassen*. Zytglogge, 1980.
- Burger, Hermann. *Die Künstliche Mutter*. S. Fischer 1982.
- Dierks, Manfred. *Adolf Muschg. Lebensrettende Phantasie*. C. H. Beck, 2004.
- Enders, Ria. *ZORN*. Theaterstück nach dem Buch »Mars« von Fritz Zorn – Uraufführung, premiera 21. 2. 1991, Schauspielhaus-Keller.
- Fava, Giovanni A., in Nicoletta Sonino. »Psychosomatic Medicine: Emerging Trends and Perspectives«. *Psychother Psychosom*, let. 69, 2000, str. 184–197.
- Kondrič Horvat, Vesna. »Življenje kot estetska izkušnja v literarnih delih Erice Pedretti«. *Primerjalna književnost*, let. 46, št. 2, 2023, str. 63–73.
- Miholič, Mojca. »Psihosomatske bolezni«. <https://www.abczdravja.si/psihologija/psihosomatske-bolezni/>. Dostop 6. 9. 2023
- Meerwein, Fritz. »Der letzte Lebensabschnitt eines krebserkrankten Lehrers«. *Angst und Zorn. 'Mars' – zehn Jahre danach*, ur. David Basler in Walter Baumgärtner, Strapazin, 1986, str. 7–9.
- Muschg, Adolf. *Literatur als Therapie? Ein Exkurs über das Heilsame und das Unheilbare. Frankfurter Vorlesungen*. Suhrkamp, 1981.
- Muschg, Adolf. »Zgodba nekega rokopisa«. Fritz Zorn, *Mars*, predgovor Adolf Muschg, prev. Marko Trobevšek, Modrijan, 2009, str. 7–22.
- Stadius, Pierre. »I was educated to death. A reading of Fritz Zorn's Mars«. *Le Télémaque*, let. 62, št. 2, 2022, str. 69–82.
- Storz, Claudia. *Jessica mit Konstruktionsfehlern*. Benziger, 1977.
- Winnicott, D. W. »Ego distortion in terms of true and false self«. *The Maturation Process and the Facilitating Environment: Studies in the Theory of Emotional Development*, International Universities Press, 1960, str. 140–157.
- Wolman, Benjamin B. *Psychosomatic Disorders*. Springer, 1988.
- Zorn, Fritz. *Mars*. S predgovorom Adolfa Muschga. Prev. Marko Trobevšek, Modrijan, 2009.
- Zürcher, Urs. »Die Sprache des Zorns«. *Literarischer Monat*, let. 34, 2018, <https://literarischermonat.ch/die-sprache-des-zorns/>. Dostop 4. 4. 2024.

Cancer as a Physical Illustration of the Mental State: About Fritz Zorn's *Mars*

Keywords: Swiss literature / autobiographical writing / Zorn, Fritz: *Mars* / Muschg, Adolf / illness / social conditioning / cancer

The article analyses the book *Mars* by the Swiss author Fritz Zorn. A cult book from the 1970s, *Mars* features a narrator, a young teacher from a wealthy, bourgeois family, who accuses both his family and Swiss society of causing his cancer, after a prolonged period of depression. Zorn died of cancer before *Mars* was published. The publication of the book was recommended by the renowned writer Adolf Muschg who labelled himself a hypochondriac and wrote extensively about psychosomatic illnesses that afflict modern humans, since they cannot express their anguish otherwise. Fritz Zorn also described his illness as psychosomatic. But Muschg also said that illness is only a motivation for writing, while the real goal is always aesthetic ambition. Nevertheless, absent the illness, he might never have become a writer. The same obviously holds true for the author of *Mars*, a book that one should read not only as social critique but simultaneously as fiction. The analysis demonstrates how Zorn's book, with its salient autobiographical feel, tries to outline the history of his psychosomatic illness. At the end the author calls himself "god's carcinoma" and claims he was driven to this stage through a childhood, youth and the beginning of employment as a teacher that were only apparently fortunate. The whole book should be considered as a declaration of war on a false bourgeois society, other victims of which were Zorn's "poor parents," as he labels them throughout the book.

1.01 Izvirni znanstveni članek / Original scientific article

UDK 821.112.2(494).09-312.6Zorn F.

DOI: <https://doi.org/10.3986/pkn.v47.i1.07>